

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ ХХ СТ.
У АДЛЮСТРАВАННІ ПОЛЬСКАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ (1945–1989)

Даследаванне гісторыі Беларусі даўно перастала быць выключнай прэрагатывай беларускіх гісторыкаў. Шматлікія аспекты і праблемы гісторыі беларускіх земляў сталі аб'ектам вывучэння гістарычнай навукі Польскай рэспублікі. У Польшчы сфарміраваліся навуковыя цэнтры, у сферы інтарэсаў якіх ляжыць беларуская праблематыка. У той жа час, у айчыннай гістарыяграфіі практычна адсутнічаюць спецыяльныя даследаванні прысвечаныя асаблівасцям фарміравання парадыгмальнага уяўленняў замежнай гістарыяграфіі, якія непасрэдна закранаюць гісторыю Беларусі. Сучасную польскую гістарыяграфію гісторыі Беларусі ХХ ст. характарызуе значная метадалагічная і тэматычная разнастайнасць. Гісторыкі шырока прымяняюць актуальныя ў гістарычнай навуцы падыходы, прапаноўваючы навуковыя інтэрпрэтацыі ў рэчышчы сучасных трэндаў развіцця навуковага пазнання. Актуальным застаецца пытанне каранёў польскай беларусістыкі, зараджэння навуковых уяўленняў па гісторыі Беларусі ХХ ст. у гістарыяграфіі Польскай Народнай Рэспублікі і эміграцыйнай гістарыяграфіі.

Другая сусветная вайна была катастрофай для гістарычнай супольнасці. Больш за палову актыўных гісторыкаў былі забіты, многія ўстановы спустошаны, архівы спалены, знішчаны або вывезены ў Германію або Саветскі Саюз.

Адзінкавыя публікацыі па гісторыі Беларусі з'явіліся ў эміграцыйных польскіх установах. У 1944 г. у бюлетэні Польскага інстытута навукі і мастацтваў у ЗША выйшаў артыкул Ю. Ліхтэнштула прысвечаны беларускаму пытанню ва Усходняй Еўропе [1, р. 1170-1197]. Аўтар – польскі гісторык, які ў гады вайны працаваў кансультантам польскага ўрада на эміграцыі па Усходняй Еўропе. Услед за Л. Васілеўскім ён пазітыўна ацэньваў перспектывы беларускага нацыянальнага праекта, зазначаючы, што беларусы з'яўляюцца народам, які не проста існаваў, а заўсёды суіснаваў. Іх гісторыя

заўсёды была злучана з іншымі нацыямі, што ў выніку можа разглядацца як базавая рыса нацыянальнай псіхалогіі. У той жа час, за гэтае суіснаванне беларусы не аднойчы былі вымушаныя заплаціць нацыянальнай незалежнасцю [1, р. 1171]. З гэтай тэзы аўтар выводзіў ідэю аб тым, што пасля заканчэння Другой сусветнай вайны прынцып нацыянальнага самавызначэння павінен быць перагледжаны. Яго інтэрпрэтацыя як устанаўлення нацыянальнай дзяржаўнасці для кожнага народа Ю. Ліхтэнштулам ацэньвалася як памылковая. Узамен ён прапаноўваў забяспечыць кожны народ задавальняючым яго суіснаваннем у рамках дзяржавы, у якой ён гатовы супрацоўнічаць і свабодна выказаць сваю волю. Такім чынам, дадзеная інтэрпрэтацыя прынцыпу самавызначэння нацый павінна была быць прыменена да Польшчы, урад якой абавязваўся гарантаваць усім народам яе якія насяляюць усе правы і прывілеі, якія не толькі павінны будучы звязаць гэтыя народы з Польшчай, але і не стрымліваць працэс крышталізацыі нацыянальнай самасвядомасці. Гэты падыход павінен быў быць ужыты найперш да беларусаў у Польшчы і, на думку, аўтара гэтая праблема не мела нічога агульнага з палітычнымі кампрамісамі і пагранічнымі спрэчкамі [1, р. 1193–1194].

У першы пасляваенны перыяд, да 1948 г., адбывалася рэканструкцыя інстытуцыйнай і персанальнай асновы польскай гістарычнай навукі. У Познані, Гданьску, Ольштыне і Вроцлаве, Торуні былі заснаваны новыя даследчыя інстытуты.

Перыяд паміж 1949 і 1956 гг. у польскай гістарыяграфіі звычайна характарызуюць як сталінізм. У гістарычнай навуцы замест нацыянальнага падыходу дамінуючае месца заняў марксісцкі. Трансфармацыя гістарычнай навукі знайшла адлюстраванне і ў інстытуцыянальным аспекце, быў створаны Інстытут гісторыі Польскай акадэміі навук. У 1951 г. адбыліся дзве важныя канферэнцыі: I Кангрэс польскай навукі і I Метадалагічная канферэнцыя польскіх гісторыкаў. Абедзве былі закліканы пераацаніць гістарыяграфічную традыцыю і папулярызаваць новую метадалогію. Пераважная большасць польскіх гісторыкаў абавязалася выкарыстоўваць марксізм як інструмент гістарычнай інтэрпрэтацыі [2, р.103].

Нягледзячы на дзейнасць цензуры і актыўнае выкарыстанне гісторыі польскімі камуністамі як легітымизуючага фактара, польская гістарыяграфія перыяду ПНР не ўпала ў інтэлектуальны крызіс. Амаль усе тэмы за выключэннем нядаўняй гісторыі XX ст., былі «дэпалітызаваны». Аднак беларуская тэматыка і ў цэлым вывучэнне Ўсходняй Еўропы адчулі пэўныя абмежаванні, але нават і тут былі свае асаблівасці. Гэтыя напрамкі гістарыяграфіі набылі самастойнасць пазней, з развіццём неафіцыйных падпольных выданняў. Праблемы ўзаемаадносін з суседзямі ўзнімаліся ў эмігранцкіх публікацыях. Якасць даследаванняў была высокай, незалежна ад таго, ці гэта былі падпольныя, эмігранцкія і заходнія публікацыі.

Польскія гісторыкі, за выключэннем перыяду сталінізму, не знаходзіліся за поўнай жалезнай заслонай. Нямецкі гісторык Клаўс Цэрнак, які ўдзельнічаў у 1970-х гг. у навуковым праекце аб узаемазалежнасці гісторыі і палітыкі ва Ўсходняй Еўропе з 1945 г., паказваў на адрозненні паміж

польскай гістарыяграфіяй з аднаго боку, і савецкай і чэхаславацкай гістарыяграфіяй з другога. Паводле яго слоў, адсутнасць чыстак і канфлікту сярод пакаленняў польскіх гісторыкі стварылі нетыповую сітуацыю. Польскія гісторыкі, якія вызначалі сябе марксістамі адчувалі лаяльнасць да навуковага асяроддзя, да абстрактнай навукі, але не ідэалогіі ці ўлады [2, р. 106].

З 1956 па 1989 гг. польскія гісторыкі выпрацавалі свой спосаб суіснавання з урадам і партыяй. Пасля 1956 г. больш не было неабходнасці выкарыстоўваць толькі адну марксісцкую метадалогію ў сталінскім разуменні. Навуковыя кантакты з Захадам, перарваныя ў сталінскі перыяд, былі таксама адноўлены. Фернан Бродэль быў частым госцем у Варшаве. У Варшаўскім універсітэце працаваў Даніэль Бавуа. Школа «Аналаў» аказала значны ўплыў на польскіх гісторыкаў. Падыход гэтай школы інтэрпрэтавалі па-рознаму: для адных гэта быў імпульс да пераацэнкі марксісцкай метадалогіі, іншыя гісторыкі проста ігнаравалі марксізм, ствараючы польскі варыянт французскай школы.

У сілу немагчымасці свабоднага вывучэння праблематыкі адносін з усходнімі суседзямі зварот да метадалогіі школы «Аналаў» у спалучэнні з элементамі марксісцкай метадалогіі абумовіла фокус даследаванняў польскіх гісторыкаў на сацыяльна-эканамічных пытаннях. Другім напрамкам, які актыўна пачынае распрацоўвацца ў гэты час, стала нацыянальная палітыка міжваеннай Польшчы.

Менавіта ў канцы 1960-х – пачатку 1970-х гг. пачалася праца па асвятленні цяжкага становішча нацыянальных меншасцей у міжваеннай Польшчы. У першую чаргу вывучаліся сацыяльныя і рэвалюцыйныя рухі, якія адпавядалі палітычнай абстаноўцы і марксісцка-ленінскай метадалогіі. Першымі сур'ёзнымі даследаваннямі па гісторыі Заходняй Беларусі былі працы прысвечаныя сацыяльна-эканамічнаму развіццю Польшчы, у тым ліку заходнебеларускага рэгіёна, у якіх можна было пазбегнуць палітычнай канатацыі.

Польскія даследчыкі адзначалі адносна нізкі ўзровень эканамічнага развіцця Заходняй Беларусі ў Польшчы пры малой шчыльнасці насельніцтва, неўрадлівых глебах, слабым развіцці дарожнай сеткі і камунікацый. Сацыяльная гісторыя становіцца ключавым напрамкам даследаванняў Заходняй Беларусі. Класікай польскай гістарыяграфіі стала праца Я. Жарноўскага прысвечаная грамадству міжваеннай Польшчы [3]. Эканамічнае становішча Польшчы раскрыта ў працы З. Ландау і Е. Тамашэўскага «Нарыс эканамічнай гісторыі Польшчы 1918–1939» [4].

У 1960-1980-я гг. польскія даследчыкі даследуюць становішча сельскай гаспадаркі, аграрныя рэформы [5], уклад прыватнай уласнасці ў развіццё эканомікі [6].

Актуальнай становіцца тэма ролі яўрэйскага насельніцтва ў развіцці эканомікі Заходняй Беларусі, асабліва з улікам таго, што гэта катэгорыя насельніцтва складала значную частку насельніцтва гарадоў і мястэчак, і была занята ў рамястве, прамысловасці і гандлю. [7; 8].

У рамках сацыяльна-эканамічнай гісторыі польскія вучоныя звярталіся да рэгіянальнай праблематыкі. Е. Тамашэўскі прадставіў асаблівасці становішча Палесся ў міжваеннай Польшчы [9].

Другім напрамкам даследаванняў, якія атрымалі пэўнае развіццё ў пасляваенны перыяд, стала нацыянальнае пытанне і нацыянальная палітыка ўладаў. А. Бергман звяртаецца да беларускай праблематыкі [10; 11]. Аднак уплыў марксізму абумовіў даследчую перспектыву аўтара. Беларускае пытанне ў Польшчы ў яе працах вывучалася толькі праз прызму дзейнасці Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі, што садзейнічала зацвярджэнню вобраза беларуса-камуніста ў гістарыяграфіі.

Аднак вывучэннем дзейнасці беларускіх камуністаў нацыянальная праблематыка не вычэрпвалася. У гэты час выйшлі даследаванні А. Дзяругі [12], Е. Хольцэра [13] і А. Хайноўскага [14]. У прыватнасці, у сваім даследаванні «Канцэпцыі нацыянальнай палітыкі польскіх урадаў у 1921-1939 гг.» А. Хайноўскі падрабязна асвятляе праграмы і канцэпцыі па нацыянальным пытанні польскіх урадаў, акцэнтуючы ўвагу не толькі на канцэпцыях, распрацаваных ідэолагамі розных партый, але і таксама на адміністрацыйных практыках кіруючых колаў.

Польскі гісторык Е. Пацук у сваёй доктарскай дысертацыі на тэму «Палітыка польскага ўрада ў дачыненні да беларускага пытання ў Польшчы ў 1918-1939 гг.» сцвярджаў, што канфлікт паміж польскай дзяржавай і няпольскімі меншасцямі быў аб'ектыўным і не мог быць вырашаны любымі сродкамі і спосабамі [15, с. 95].

Ужо ў перыяд ПНР польскімі гісторыкамі былі раскрыты недахопы нацыянальнай палітыкі ў міжваеннай Польшчы. Даследчыкі адзначалі, што палітыка паланізацыі не садзейнічала інтэграцыі Заходняй Беларусі ў польскую дзяржаву.

У Асалінеўм у 1979 г. выйшла адзінае сінтэтычнае выданне па гісторыі Беларусі перыяду ПНР аўтарства Марцэлі Космана [16]. Ягоная «Гісторыя Беларусі» з'яўлялася твораў свайго часу. Цэнзура і ідэалагічныя абмежаванні, якія існавалі ў Польскай Народнай Рэспубліцы, асабліва ў адносінах да інтэрпрэтацый гісторыі XX стагоддзя і ўзаемаадносін з усходнімі суседзямі садзейнічалі з'яўленню скажонага гістарычнага наратыву гісторыі беларускай нацыі і дзяржаўнасці.

Пры апісанні гісторыі Беларусі ў XX ст. хутчэй, гаворка ішла пра гісторыю бальшавізму ў Беларусі. У той жа час у працы адсутнічалі тыповыя азначэнні савецкага наратыву як напрыклад «Вялікая Айчынная вайна». Паняцце «Крэсы» ў публікацыі сустракаецца рэдка, толькі ў адмоўным аспекце, як поле канфліктнай і каланіяльнай палітыкі ўладаў. У той жа час выкарыстоўваецца паняцце «Заходняя Беларусь», якое практычна немагчыма знайсці ў сучасных польскіх выданнях.

Як адзначаў сам аўтар: «...не дэманізуючы забароны, трэба сказаць коратка: чым бліжэй да сучаснасці, тым больш у 1976-1977 гадах, калі пісалася кніга, даводзілася ўлічваць неабходнасць апускаць некаторыя

пытанні і нават - у выніку ўласных разважанняў і прапаноў рэцэнзентаў... ·
выдаленне цэлых старонак у машынапісным тэксце. Пры выдаленні аднаго
часта даводзілася адмаўляцца ад іншага, асабліва ў выпадку канфліктных
пытанняў, якія парушалі ідэю – так таго хацелі палітыкі – атмасферу
гарманічнага пасляваеннага супрацоўніцтва» [17, с. 95].

У цэлым «беларускія даследаванні» вялікай цікавасці і ў польскіх
даследчыкаў перыяду Польскай Народнай Рэспублікі не выклікалі. Гістарыч-
най беларусазнаўчай школы як такой у гэты час не склалася. Беларуская
тэматыка знаходзілася на абсалютнай перыферыі навуковых гістарычных
даследаванняў і інтарэсаў гісторыкаў.

Ідэалагічныя і цэнзурныя абмежаванні адносна спрэчных пытанняў бе-
ларуска-польскай гісторыі і польскай прысутнасці на Усходзе не садзейнічалі
папулярнасці беларускай тэматыкі, асабліва гэта датычылася гісторыі XX ст.
Беларуская праблематыка калі і ўздымалася, то ў агульным кантэксце
нацыянальнай палітыкі польскіх уладаў. Нормай стала крытычная ацэнка
нацыянальнай палітыкі польскіх уладаў у 1920-30-я гг., што ўзгаднялася з
агульнай партыйна-палітычнай лініяй на разрыў са спадчынай міжваеннай
Польшчы і крытыкай Пілсудскага. Гістарычны наратыў падпарадкоўваўся
палітычнай кан'юнктуры і выбудоўваўся ў духу сацыялістычнага будаў-
ніцтва і выкрыцця імперыялістычных планаў Пілсудскага. Беларуская тэма
ўсплывала ў рамках вывучэння камуністычнага руху ў Польшчы, што ўма-
цоўвала вобраз беларуса-камуніста. У той жа час, нешматлікія працы, прад-
метам якіх выступала менавіта гісторыя Беларусі, мелі метадалагічна
абмежаваны характар, у духу «сацыялістычнага сяброўства народаў» не
ставілі ў цэнтр увагі вострыя праблемы гісторыі беларуска-польскіх адносін.

ЛІТАРАТУРА

1. *Lichtensztul, J.* The White Ruthenian problem in Eastern Europe // Bulletin of the Polish Institute of Arts and Sciences in America. 1944. – Vol. 2, No. 4. – P. 1170–1197
2. Narratives unbound: historical studies in post-communist Eastern Europe / ed. by Sorin Antohi, Balázs Trencsényi and Péter Apor. – Budapest ; New York : Central European University Press, 2007. – 488 s.
3. *Żarnowski, J.* Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa : PWN, 1973. – 434 s.
4. *Landau, Z.* Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939. – Warszawa : Książka i wiedza, 1981. – 327 s.
5. *Madajczyk, Cz.* Burżuazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce 1918–1939. – Warszawa, 1959. – 463 s.
6. *Roczkowski, W.* Gospodarcza rola większej prywatnej własności ziemskiej w Polsce 1918-1939. – Warszawa, 1989.

7. *Bronstejn, Sz.* Ludność żydowska w Polsce w okresie międzywojennym. Studium statystyczne. – Wrocław-Warszawa-Kraków : zakład narodowy im. Ossolińskich, 1963. – 293 s.
8. *Tomaszewski, J.* Robotnicy żydowscy w Polsce w latach 1921–1939 (szkic historyczny) // *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego.* – 1964. – № 51. – S. 21–39.
9. *Tomaszewski, J.* Z dziejów Polesia 1921–1939. Zarys statusu społeczno-ekonomicznego. – Warszawa, 1963. – 208 s.
10. *Bergman, A.* Rzecz o Bronisławie Taraszkiewiczu. – Warszawa : Książka i Wiedza, 1977. – 241 s.
11. *Bergman, A.* Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984. – 285 s.
12. *Deruga, A.* Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrain (1918–1919). – Warszawa : Książka i wiedza, 1969. – 330 s.
13. *Holzer, J.* Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa : Książka i wiedza, 1974. – 664 s.
14. *Chojnowski, A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. – Wrocław : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1979. – 464 s.
15. *Pacuk, J.* Polityka państwa polskiego wobec ludności białoruskiej w latach 1919–1926 (Problemy podstawowe): Rozprawa doktorska. – Warszawa, 1980. – 676 s.
16. *Kosman, M.* Historia Białorusi. – Wrocław [etc.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydaw., 1979. – 404 s.
17. *Waszkiewicz, J.* Polska historiografia dziejów Białorusi w latach 1945–1991 // *Dzieje Najnowsze.* – 1999. – № 31/1. – S. 85–102.